

'שימני כחותם על לבך' ה'רשימו' בראשית החסידות

אסתר ליבס

הרשימו הוא מונח שמופיע פעמים רבות בזוהר בתיאור ראשית האצילות: 'כאמצעייתא דההוא רקיעא רשימא חד אתרשים וההוא רשימו איהו ... י"א¹. זה הרישום הראשון, נקודה היולית שהכול עקוד בה ונמצא בה בכוח, היא ספירת הכתר או ספירת החכמה שממנה נאצלו הספירות האחרות.

בקבלת האר"י מונח זה מגדיר את מה שנשאר במקום הפנוי לאחר הצמצום והסתלקות אור אין-סוף: בראשונה היה הכול אור אין-סוף וכדי לאפשר את הבריאה נצטמצם ונשאף אור זה לתוך עצמו והותיר חלל פנוי. בחלל זה נשאר רישומו של האור הראשון. ההסבר למציאות הרשימו נתלה ב'טבע הרוחניים להשאיר רשימו במקומם אף אחר הסתלקותם משם'². ובלשון הזוהר, 'ארחיה דחותם, כיון דאתרבק באתר חד, אע"ג דאתעדי מיניה, הא אשתאר רשימו בה הוא אתר ולא אעדי מניה. דכל רשימו וכל דיוקנא דיליה ביה אשתאר'³. המגיד ממזריטש נותן לתיאור זה תפנית קונצפטואלית: 'הנה רש"י פי' בפר' ויצא דעקירת הצדיק ויצאתו עושה רושם ... הניח רישומו במקום ההוא. והיינו מ"ש בכתבי האר"י⁴ כשנשבר הכלי ויצא הבהירות והאור ממנו אעפ"כ הניח רישומו בכלי'⁵. כלומר, התיאור שבקבלת האר"י הוא פיזיקלי מקבל כאן אופי פסיכולוגי. הרשימה הופכת להתרשמות.

1 זוהר, ח"ב ריב ע"ב.

2 יוסף אירגס, מבוא פתחים, אמשטרדם תצ"ו, עב ע"א (בערך רשימו), על פי חיים ויטל, מבוא שערים, קארעץ תקמ"ג, טז ע"א; שער ב, ח"ב פרק ה. כתבי ויטל החלו לראות אור בשנת תקמ"ב, וקבלת האר"י נודעה לראשונה דרך קבלת סרוק, ריקי או כתבי אירגס, כמו מובאה זו בספר עמוד העבודה (שנכתב בתק"ד) לר' ברוך מקוסוב, טשערנאוויץ תרכ"ג, קפח ע"א. רעיון זה מובע גם במקומות קודמים: 'כי הרושם של האור הראשון במקומו עומד ואינו זו משם בסוד שארז"ל לא זזה שכינה עד שעשתה רושם [הרמ"ע מפאנו, יונת אלם, פרק א] ... כי כל אור קדוש אע"פ שהולך ממקומו נשאר שם רישומו במקומו' (עמק המלך, שער שעשועי המלך, פרק א, אמשטרדם ת"ח, א ע"א).

3 זוהר, ח"א רמד ע"ב.

4 חיים ויטל, עץ חיים, קארעץ תקמ"ב, בתחילת השער השביעי, שער מטי ולא מטי (צילום דיגיטלי זמין בקטלוג הספרייה הלאומית, ובהוצאת ירושלים תשמ"ח, עמ' צב). על ראשית המצאת העולמות בקבלת האר"י ראה גם במחקריה של ר' מרוז ובעבודת הדוקטור שלה 'גאולה בתורת האר"י' (מרוז, תשמ"ח), וכן בספרו של י' אביבי, קבלת האר"י (אביבי, תשס"ח), פרקים לג, מ.

5 דב בר ממזריטש, מגיד דבריו ליעקב, קארעץ תקמ"א; מהדורת רבקה ש"ן, ירושלים תש"ן, סי' סו, עמ' 108.

במאמר זה אנסה לעמוד על החידוש במשמעותו של הרשימו בחוגו של המגיד ממזריטש בראשית החסידות, על גלגוליו ועל מגוון משמעויותיו. הרשימו מזוהה עם חותמו של אלהים בכריאה. חותם זה משתקף ונרשם בנו, וחוזר ונטבע ביצירה האנושית ובאל ברפלקסיה אינסופית. הוא רושם שנטבע בנפש האדם ומוטבע על ידו בתהליך דינמי. הוא ההיולי, הצלם, ההכרה, קדמות השכל (התת־מודע) והזיכרון.

נקודת התפנית בהבנת מונח זה מתרחשת במחשבה החסידית, אשר בה מושגים מתחום התאוסופיה הלוריאנית ומונחים קוסמולוגיים המתארים את כריאת העולמות מקבלים משמעות בתחום ההכרה ובאים לתאר את מצבי התודעה, את דרך החשיבה והיצירה, ובנקודת השיא את ההתייחסות האתית והאקסטטית – האהבה לאלהים. ההפשטה שעברה הטרמינולוגיה הלוריאנית בהגות החסידית, שמטרתה להרחיק את סכנת ההגשמה שהביאה לפריצת התנועה השבתאית,⁶ יצרה מהפכה בתפיסת העולם, בתפיסת המקום והזמן, בהתייחסות לחיים ולמוות, בדרך הלימוד ובסופו של דבר במבנה החברתי. וההקבלה בין תהליכי כריאת העולם לדרך היצירה והעבודה הדתית העניקה לאדם, להשגותיו ולתוכנות החדשות שלו מקום ומעמד נצחי.⁷

הרשימו הוא אחד המושגים המרכזיים במחשבה החסידית, והוא משמש בכל מישורי המציאות: העולם נברא מרשימו של אור איין־סוף, והאדם נברא מן הרישום שהוא החותם והצלם האלהי.⁸ חותם האלהים (דמותו האהובה של האל) נחקק בנו ויוצר את הגעגועים, את הארוס והדיאלוג עמו. ההשגה האנושית היא התרשמות, והיצירה האנושית (עבודת אלהים) היא הביטוי וההשתקפות של אותו רישום שנטבע בלב האדם. בתפיסה החסידית הדגש הוא דווקא על הקדימה והראשוניות של הרשימו לגבי היצירה. זה המרשם או התרשים המקדים את היצירה החדשה, הרשימה, התוכנית או התכנית הקודמת לכל יצירה או דרך. כמאמר עגנון, 'אינן לך דבר שלא קדם לו רישומו. משל לעוף קודם שהוא עף פורש כנפיו והן עושות צל, מביט הוא בצל ונוטל כנפיו וטס'.⁹

כריאת העולם – מיתוס הברק, הפטיש והבטישה

בתיאורי ראשית הבריאה מתלווים אל הרשימו אלמנטים נוספים – הברק, הפטיש והבטישה. אלה פועלים במישורים שונים:

(א) כריאת העולם – הבטישה עומדת ביסוד תיאור הבריאה כבר בזוהר: 'סתימא דסתימין ב טש אוריא דיליה (דמטי ולא מטי) (נ"א: ואנהיר) בהאי נקודה'.¹⁰ 'הבום הגדול' ותיאור אלהים

6 כך בהקדמת ספרו של ר' ברוך מקוסוב, עמוד העבודה.

7 על נושא זה כתבתי בעבודת הדוקטור שלי, 'אהבה ויצירה בהגותו של ר' ברוך מקוסוב' (ליבס, א', תשנ"ז), עמ' 109-126, 234-232, וראה גם ליבס, א', תש"ס; ליבס, א', 2008. כיוון מחקרי פסיכולוגי מצוי גם במחקריהם של מ' פכטר, מ', תשנ"ב; ר' מרגולין, תשס"ה, עמ' 199-201; מ' רוטנברג, תש"ן, עמ' 174-177; הנ"ל, תשנ"ו, עמ' 73-93; בת־דוד גמליאלי, תשס"ו, עמ' 318-324.

8 ראה לורברבוים, תשס"ד, ובעבודתי (בהערה לעיל), עמ' 170-175.

9 ש"י עגנון, 'עידו ועינים', עד הנה, עמ' שצ"א. לא מצאתי את מקור הדברים. ראה אידל, תשנ"ג, עמ' 188-205, על הפסוק 'ה' צלך על יד ימינך', תה' קכא, ה.

10 זוהר, ח"א טו ע"א. ובמקומות נוספים כגון זוהר, ח"ג רצב ע"ב: 'מבוצינא דקרדינותא נפיק ניצוצא

בזוהר כבורא העולם המכה בפטיש מעלה בדמיונו גם את תמונת המלחמה של יופיטר (או זאוס): 'הוא האוחז בברק העשן ובנפץ הרעם',¹¹ במקביל לתיאורי התנ"ך: 'רעם מן השמים ה', ועליון יתן קולו. ישלח חצים ופיצוץ, ברק ויהם' (שמ"ב כב, יד-טו). 'וה' עליהם יראה ויצא כברק חצו' (זכ' ט, יד).

(ב) בריאת האדם – זו מתוארת במדרש כאקט של בטישה או סתירה שהמלאך סותרו על פיו.¹² זהו גם תיאור בריאת האדם בצלם, שהוא הרשימו וההארה שנשארה מאותו ברק, וזיכרון ההארה שלא נמחק. וכך גם מתוארת בריאת הנשמות בזוהר: 'בשעתא דסליק ברעותא דרישא חיוורא למברי אדם, בטש כגו בוצינא חדא, ובטש בוצינא בפטישא דנהיר, וההוא פטישא דבוצינא אפיק נשמתין'.¹³

(ג) היצירה האנושית – באופן אנלוגי מתוארת היצירה האנושית כהברקה, התרשמות או השגה בלתי אמצעית של האדם, שבאה לו באור ישר כברק. פעולתה אף היא כהכאת פטיש, יש לה כוח ורישום בעולמות העליונים. להלן נרחיב את הדיבור בנקודה זו.

היצירה האנושית – הפטיש והברק

תהליכי היצירה האנושית הועתקו במחשבה החסידית מתיאורי בריאת העולם.¹⁴ המונחים שפגשנו בקבלת האר"י בתחום הקוסמולוגי מתארים בכתבי החסידים תהליכי חשיבה ורגש. במקביל לפטיש הבריאה של הזוהר, מתרחשת היצירה האנושית באמצעות 'פטיש הנשמה'. מקור הביטוי הוא אצל הרמ"ק:

והנה בהזכרת האדם התיבה ההיא הרומזת באותיות, בסבת תנועת הכחות ההם והכאתם זה בזה על ידי פטיש הנשמה, בזולת שיתעוררו הם בשרשם העליון לפעול הפעולה ההיא עוד יתהווה ממנה מהבל פיו רוחניות ומציאות, יהי' כמו מלאך שיעלה ויתקשר בשורשו שימהר להפעיל פעולתו בזריזות ומהירות. וזהו סוד הזכרת השמות וכוננת התפלה.¹⁵

פטישא תקיפא דבטש ואפיק זיקין עלמין קדמאי'. תיאורים אלו אופייניים לתפיסה הניאו-אפלטונית ונמצאים גם בקבלה הנוצרית. עוד על מקורות ציוריים אלה ראה פרבר-גינת, תשנ"ו, עמ' 129. בהגות החסידית ניתן פירוש קונצפטואלי לתיאור בריאת העולם כבעילה, בדרשה על הפסוק 'כי בועליך עושיך' (יש' נד ה): 'ודע והבן מה שאמרו המקובלים שא"א להוציא אורות כי אם ע"י זיווג ... שלעולם לא נוכל להוציא תולדה שכלית ... אלא מחמת חיבור ב' הקדמות והם כאב וכאם אל ההקדמה השלישית שהם חידשו והולידו' (עמוד העבודה, קכו ע"א).

11 הסידור, מוזות בנות הליקון, בתרגומו של יהודה ליבס, בתוך: ליבס, י', תשע"א, עמ' עד.
12 מסכת נידה פ"ג. הבטישה כאן היא הסתירה שהמלאך סותרו על פיו. ראה בעבודתי (ליבס, א', תשנ"ז), עמ' 76-78.

13 זוהר, ח"ב עד ע"א.

14 היצירה האנושית כמוה כבריאת העולם, זאת לעומת דרשה מפתיעה הפוכה: 'שהשי"ת צמצם אורו וזהו ענין של עשיה מיש לאין ועבודת הצדיקים הוא שעושים שוב מאין יש' (מרדכי בן גדליה משה מזוועהיל, מרדכי בשער המלך, ניו-יורק 1996, דף ט. וראה בעבודתי, ליבס, א', תשנ"ז, עמ' 284-288.

15 פרדס רימונים, קראקא שנ"ב, שער כז, פרק ב. ראה גארב, תשס"ה(ב), עמ' 208.

ביטוי השמות והזכרתם דומה לפעולת פטיש המעורר ומחבר את הכוחות הקשורים בהם. הבריאה היא תהליך של חשיבה והשגה. חומרי הבריאה הם המילים, וכוח היצירה גלום במאמר ובאותיות, שהאינטראקציה ביניהם משחררת אנרגיה המחברת אותם וקושרת אותם לשורשם, מתוך הכאתם זה בזה על ידי פטיש הנשמה. הכלים נוצרו באקט של בטישה והכאה, שאינו אלא תהליך של התרשמות, לימוד והשכלה: 'כבר ידעת שכל מיני שפע של הרוחניים אינם אלא השכלות והשגות שכליות, וכשעילה משפעת לעלול, זהו נקרא בטישה והכאה'.¹⁶

הבטישה היא הארה שבאה ב'אור ישר', והיא נרשמת ויוצרת השתקפות המוקרנת ב'אור חוזר'. תהליך זה מתקיים כבריאה מתמדת של השגה ויצירה. אפשר לתאר זאת כמכת ברק, כמו זו המתארת את השגת הנבואה אצל הרמב"ם:

ונהיה כמי שיברק עליו הברק פעם אחר פעם, והוא בליל חזק החשך. והנה יש ממנו מי שיברק לו הברק פעם אחר פעם, כמעט הפרש ביניהם עד כאלו הוא באור תדיר. וזאת היא מדרגת גדול הנביאים ... ויש מי שיהיה לו בין ברק לברק הפרש רב והיא מדרגת רוב הנביאים. ומהם מי שיבריק לו פעם אחת ... והיא מדרגת מי שנאמר בהם ויתנבאו ולא יספו. ומהם מי שיהיה בין בריקה לבריקה הפרשים רבים או מעטים. ויש מי שלא יגיע למדרגת שיאור חשכו בו בברק...¹⁷

הרשימו וקדמות השכל

בכתבי המגיד ממזריטש מתוארת ההשגה כהברקה שבאה באור ישר מקדמות השכל:

כשארם מתקשה באיזה דבר, מתחיל לחשוב במחשבה, על ידי זה נופל לו במחשבה פתאום ממש כעין ברק שהוא הערה פתאום, כמו כך נופל לו איזה המצאה. ודבר זה בא לו מקדמות השכל שהיא חכמה. מה שנופל לו חכמה זו פתאום כעין ברק ... שהוא סוד יחוד לקדמות השכל שהיא החכמה עם המחשבה שהיא בינה, אבא ואמא דהיינו, היחוד בפרצופים העליונים שהוא הזכר, נותן השפעה לנוקבא. וגם כאן נעשה היחוד בין קדמות השכל שהוא חכמה עם המחשבה שהיא בינה.¹⁸

הברק מתואר כאן במונחים סקסואליים של זיווג והשפעה בין ספירת החכמה לכינה. ההברקה, 'הערה פתאום' או 'המצאה' שבאה מקדמות השכל, היא התעוררות של יסוד זכרי, דינמי, יוצר ומתפתח. קדמות השכל הוא היסוד הזכרי הארוטי המתעורר בחכמה להשפיע ולהתחבר בכינה, ומוליד ממחשבה היולית, בלתי מודעת, מחשבה מגובשת. על פי הגדרת המגיד, 'קדמות השכל

16 עמוד העבודה, קצו ע"א.

17 מורה נבוכים, ווארשא תרל"ב, ה ע"ב.

18 מגיד דבריו ליעקב, נ ע"א, מהדורת ר' ש"ק, סי' קפ, עמ' 280-281. מקורות נוספים ומאחרים בנושא קדמות השכל ראה בארכיון שלום, והפניותיו בשולי ספרו של חיים חייקא מאמדור, חיים וחסד, ווארשא תרנ"א, עמ' 11א, 31ב, 33א.

שהוא ההיולי' הוא שורש כל הדברים והפוטנציאל שביסוד כל ההמצאות, מה שקודם לכל המצאה, היסוד הרום והבלתי מודע. היצירה היא המצאה פתאומית שנופלת כמכת ברק. זו הברקה, אינטואיציה ראשונית חזקה, או הארה שנרשמת על הגוף בעת הברק באור ישר. זו 'הערה פתאום' שמעירה את האדם ומטלטלת אותו,¹⁹ וזו ה'המצאה' שבאה מקדמות השכל, היא הבחינה ההיולית והיסוד הזכרי המטביע את חותמו ברשימה ראשונית מקורית בבניה. אחרי ההארה האור חוזר, וזו חדות היצירה: 'מה שהשפיע העליון לתחתון הוא בחי' אור ישר, ומה שהעליון יש לו חדות מיכולת התחתון לקבל הוא בחי' אור חוזר'.²⁰

כשבאה לאדם איזה חכמה בשכלו, הוא בוודאי מעולם המחשבה. אבל מי הוא המביא אותה המחשבה בשכלו, הוא נעלם ואינו ניכר כלל. והוא הכתר, ונקרא אין, ונקרא קדמות השכל²¹ – דברי המגיד.

האפשרות של דקות מניחה את השייכות לעולם העליון, והחיבור אליו, שהוא תהליך מחשבתי, תחילתו בקדמות השכל וכולו נמשך מאהבה: 'שכל המחשבות באות ממחשבתו הקודמת ית', ומחשבתו היתה ... נמשך מרחמנות [רחימו=אהבה].²² באופן ציורי אפשר לתאר את חוט המחשבה הזה כעבותות של אהבה הנמשכות מקדמות השכל של אלהים, ממחשבתו הקודמת.²³

כל אהבה שבעולמות, הכל בא מעולם המחשבה ... ויש חכם שמבין מחשבתו של מלך מחמת תנועותיו. ויש עוד שהוא בן כביכול לאביו. קדימת השכל, כל מה שהבן רוצה, אביו חושב. אפי' אם רוצה מעשה נערו, אביו רוצה. כדי שיהיה לאביו תענוג ...²⁴

- 19 על ההתעוררות ראה בהרחבה בעבודתי (ליבס, א', תשנ"ז), עמ' 214-219.
- 20 עמוד העבודה, קיט ע"ב (החדווה כאן היא של המשיג ולא של היוצר, שהם בסופו של דבר היינו הך). אותו רעיון מובע בדרשת המגיד: 'ותשב באיתן קשתו. היינו שתפלתו תעלה בתענוג גדול' (מגיד דבריו ליעקב, מהדרת ר' ש"ץ, עמ' 130).
- 21 דב בר ממזריטש, אור האמת, הוסיאטין תרנ"ט, עמ' 153. מיתוס הפטיש, הציורים המיתיים של אלהים המכה בקורנס והניצוצות (או האותיות) הניתנים ממנו והבוראים עולם, מוסברים אצל המגיד ואצל מנחם מנדל מוויטבסק באנלוגיה להתנהגות האנושית. קדמות השכל היא הרצון, ההשראה, הרחף ומחשבת הלב, 'כמו אומן שמכה בפטיש על האבן, ולא היא תאוות הפטיש ... כך הוא כמו שמשפיע קדימת השכל בכלים, כך הוא יעשה. וכל אבריו הם כלים ...' מנחם מנדל מוויטבסק, לקוטי אמרים, לעמבערג תרע"א, מ ע"א. מקבילה לקטע זה נמצא בספר אור האמת, עמ' 14: 'יש בזה הכלי [של הבעל מלאכה] חכמה בעולם, והמחשבה צריך להיות לה קדמות השכל' (שם, עמ' 29); 'ההבנה היא בלב, כי שם היא מקבלת ממדרגה עליונה מקדמות השכל' (שם, עמ' 100). 'נופל לו במחשבה פתאום ממש כעין ברק שהוא הערה פתאום ... המצאה. ודבר זה באה לו מקדמת השכל' (שם, עמ' 139).
- 22 לקוטי אמרים, מז ע"ב. ראה בעבודתי (ליבס, א', תשנ"ז), עמ' 241.
- 23 לכאן נקשרות הדרשות על ישראל שהם 'ראשית' ש'עלתה במחשבה'. ו'יעקב חבל נחלתו' – חבל שנקשר לדרשות על סולם יעקב. ראה בעבודתי (ליבס, א', תשנ"ז), עמ' 128-135.
- 24 שם, מה ע"ב. ובספר אור האמת, עמ' 30: 'ויש חכם שמבין מדעתו מחשבתו של מלך בתנועותיו. ויש עוד מדרגה; בן שהוא כביכול אביו קדמת השכל, כל מה שהבן רוצה אביו חושב'. על פי זה הבן שהוא קדמות השכל הוא למעלה מן החכמה שהיא האב. ראה ליבס, י', תש"ע(א), הערה 119; אירל, 2007, עמ' 531-584.

קדמות השכל המתוארת בקטע זה היא ידיעה אינטואיטיבית. זו ידיעה שבה מזדהים מחשבות ורצונות האוהב והנאהב, האב והבן (המזוהה כאן עם קדמות השכל, הרצון הבלתי מודע, שהוא 'כביכול' מעל למחשבה, מעל לאב) המתענגים יחד ב'מעשה נערות'.²⁵ חדות ההשגה המתוארת למעלה היא דינמיקה מחשבתית בלתי פוסקת, אינסופית ועל-זמנית:

בן חכם ישמח אב ... כל המדות בתחלה הם מקבלין ואח"כ הן משפיעין ... ואז עושין תענוג למעלה ... החכמה שהוא חומר ראשון, שהוא פושט הצורה ולובש, דהיינו שאינו עומדת על מקום אחד, ותמיד בלי הפסק נותנת חיות למטה, ומקבלת שפע ממה שלמעלה, בלי הפסק, כהרף עין, בלתי זמן, ואין יכולין לעמוד עליו ... אותיות המחשבה נובעין מקדמות השכל מה שהוא פושטם ונותנם למחשבה. ולובש אחרות ונותנן בלי הפסק.²⁶

תהליך המחשבה התזזיתי הזה המתפתח ברצוא ושוב בין העולמות קושר את קדימת השכל לרעיון הבריאה בצלם. רעיון זה כבר נמצא בס' תיקוני הזוהר: 'שימני כחותם [שה"ש ח, ו] זו הנשמה שהוא רשם, שיש לה גליפה למעלה ... שכל הנשמות גזורות משם [מכיסא הכבוד], גליפתן חקוקה למעלה ורשמן למטה. ואותה גליפה שלמעלה היא חותם, והרשם שלמטה רשם החותם'.²⁷ המעבר מן החותם אל רשם החותם וחוזר חלילה מקיים את הדיאלוג בין האדם לאלהים. ר' משה קורדובירו מסביר זאת במילים אלה:

כי להיות דמות ודיוקן נשמתו חקוקה בכסא, הוכרח שע"י תפילותיו ... תתעורר נשמתו ותעורר הכסא בעצמו ... לפי רוב החסידות יגדל עובי הצינור.²⁸ ונמשיל משל ... שיהיה כאן מעין נאה גדול ... ושורש המעין הזה, מקורות מקורות דקים כצינורי המחט ... המעין הגדול הוא תוקף ההשפעה הנשפעת בעולם, והצינורות הדקים הם מציאות הנשמות שהם חוטי שלהבות, עולות ונעלמים תוך מקורם בכל הספי' [הספירות], ועל ידם יהיה יחודם וקשורם והשפעתם.²⁹

הרשימו שהוא הכרה

בכתבי ר' מנחם מנדל מוויטבסק, שהיה חסיד מאותו חוג, מתואר תהליך ההכרה 'כדרך התפשטות המים מלמעלה למטה. וכשמתעלים מתחברים אל השורש, ונתקן הכל ונקרא

25 חיבור זה מתואר כ'הרכבה מזגיית' (עמוד העבודה, קפו ע"א).

26 דב בר ממזריטש, אור האמת, עמ' 83.

27 תיקון כב. עיין גם תשבי, תשנ"ב, עמ' עב. וכן בספר פקודת המלך, ליורנו תקס"ד, לר' ישראל נחמן דרוהוביטשר, ח"ב כ ע"א: 'מעשה אבות סימן לבנים. פי' כמו אומן שאין יכול לעשות מלאכתו אם לא שיצור אומן אחד הציור ואח"כ השני הוא חותך על הציור. נמצא זה שמצייר צריך להיות לו מוח גדול ... כי בזוהר קורא לזה רשימו'.

28 'וכפי שיעור התעוררות כך יהיה התרחבות הצינור' (הקדמת ספר פרי עץ חיים, קארעץ תקמ"ב).

29 פרדס רימונים, שער לב, שער הכוונה, פרק ראשון. כך גם אצל אליהו די וידש, ראשית חכמה, ויניציה של"ט, שער האהבה, עט ע"א: 'והנשמות הם חוטי שלהביות הנמשכות מלמעלה למטה ואינם חיים אלא משרשם הנשפע בהם לעולם'. ראה גם אידל, 2005, עמ' 183; גארב, תשס"ה(ב), עמ' 200-224.

ימים'.³⁰ כאן נשמר קצב של ירידה ועלייה על בסיס של כלים שלובים, כמין עקרון טבע יסודי. המכניזם הזה הוא תהליך אינסופי שהולך ומתגבר בגלל הזיכרון והגעגועים. בעת בריאת האדם הוגבלה נשמתו בגוף, אך היא מבקשת לשוב למקורה באמצעות ההכרה שהיא הרשימו. ההתחברות למקור נעשית על ידי הקריאה בשם שהוא סך כל האסוציאציות, או הזיכרון הנקשר למהות שהוא מתאר.

והחיות רצוא ושוב, פי': חיותו [כלומר, נשמתו] של אדם רצה לכנוס באדם בגזרת הבורא, ושוב לדבק במקורו, ובעת שהוא שב לא נשאר ריקן כי אם שמשאיר רשימו שהיא הכרה. ובהכרה זו יזעק אל ה' שיחזיר לו החיות ... ואם הכרה זו בשלימות, אזי רץ החיות אליו ובתוספת יותר ... וזפ"י הפ' יערוף כמטר לקחי [דב' לב ב] כי חזרת החיות נק' עורף ...³¹ בשביל שיתוסף בו חיות ... כשאדם קורא לשום אדם שיבוא אליו, הוא קורא אותו ע"י הכרתו בשמו ... כן הוא בזה הרשימו שהיא ההכרה. בזה אתחזק ואקרא בשם ה', ובוזה הבו גודל, שיתגדל השכל ויתוסף חיות ויבוא גדלות.³²

מובאה זו מתארת את תהליך ההשגה: 'הרשימו היא ההכרה, בחי' הזכרון שזוכר לאחר הסתלקות תכונת אור הדבקות ... היא בחי' הרשימו של אור ההוא'.³³ לאחר נסיגת ההארה הנשפעת על האדם, מה שנשאר בו מאותה השגה, הוא הזיכרון, או הרשימו מן האור שחזר שהוא 'צלם האור' השב ומעורר ומגביר את הגעגועים אל מקור החיות. ובהכרה זו 'יתגדל השכל ויתוסף חיות ויבוא גדלות'. בתהליך זה הנשמה מתרוצצת בעקבות זיכרוניתיה רצוא ושוב בין הגוף ומקור מחצבתה וחיותה כאשר היא מטביעה בכל מקום שהיא עוזבת את רישומה.

הרשימו והארוס

שימני כחותם על לבך [שה"ש ח ו] אע"ג דאנת אסתלק לעילא, דיוקנך לא אתעדי מינאי לעלם.³⁴ אורחא דחותם, כיון דאתרבק בהוא אתר דאתדבק, שביק ביה כל דיוקניה, אע"ג דהוא חותם אזיל הכא והכא ולא קיימא תמן.³⁵ ומהו זה שביקש משה רבינו להשיג כשאמר הראיני נא את כבודך [שמ' לג, יח]. ביקש לידע אמיתת המצאו של הקב"ה עד שיהיה ידוע בלבו כמו ידיעת אחד מן האנשים שראה פניו ונחקה צורתו בלבו שנמצא אותו האיש נפרד בדעתו משאר האנשים. כך ביקש משה רבינו להיות מציאות הקב"ה נפרדת בלבו משאר הנמצאים עד שידע אמיתת המצאו כאשר היא.³⁶

30 לקוטי אמרים, נב ע"א. ימים הוא כינוי לספירות העליונות בסימבוליקה הקבלית. זה הנצח שהאדם זוכה לו גם בימיו, כאשר הוא 'בא בימים', על ידי לימוד התורה.

31 יש כאן מחזור מעגלי של אור ישר ואור חוזר, פנים ועורף, כחותם שמתהפך.

32 לקוטי אמרים, נב ע"ב. ושם, מה ע"ב-מו ע"א, ובספר עמוד העבודה: סז ע"א, קיא ע"ב, קלט ע"ב.

33 עמוד העבודה, קפט ע"א.

34 תיקוני זוהר, ח ע"א.

35 זוהר, ח"ב קיד ע"א. וכן בזוהר, ח"א רמד ע"ב.

36 הרמב"ם, ספר המדע, הלכה י.

מה שהרמב"ם מגדיר כידיעת 'אמיתת המצאו', ידיעה עצמותית של הקב"ה שביקש משה לדעת,³⁷ הוא הרשימו בהבנתם של החסידים. תמונת האהוב הנטבעת בלב האהוב היא הרשימו על פי התפיסה החסידית. בכתבי המגיד הרשימו הוא 'דבר ציור בנין שנשאר חקוק בלבו'.³⁸ זה זיכרון המראה, הציור והצורה שנשארה ונחקקה ב'הכח המדמה שבאדם שהוא כח הזוכר'.³⁹ זו 'תכונת הקול' או הד הקול,⁴⁰ תמונת האותיות או צליל הברתן, הטעם⁴¹ או הריח.⁴² הרשימו יוצר את רצף ההכרה. כצורת שמעון, או תכונת קולו, שנשארה חקוקה בכוח המדמה של ראובן.⁴³ זו התמונה הנרשמת בזיכרון והמכתיבה את המשך הדיאלוג. זו ההיזכרות באהוב (דמותו, קולו וכו') ובשמחת האהבה. כך גם יסביר לימים ר' פייבוש מזבארז': 'הדיוקן שבמחשבה הוא קומה ורוחניות של אותו אדם שראה, רק שהוא נעלם בו, ובעת שמתעורר אהבה אליו, אזי אותה אהבה מקשרת ומייחדת אותו עם אותו הדיוקן שבלבו'.⁴⁴

רעיון זה חוזר ומופיע בכתבי חסידים רבים, 'כמשל מי שיש לו בן אהוב אע"פ שרחוק ממנו מצריך במחשבתו תמונתו ... כך הוא ית', אפילו הגופים שלנו הם תמיד במחשבתו'.⁴⁵ וכן 'מי שרואה את חברו לאחר זמן ... בעת ראייתו זא"ז [זה את זה] ונקשרו אז באהבת זל"ז [זה לזה], נחקק דיוקן כ"א [כל אחד] במחשבת חברו'.⁴⁶ 'ואף בהתרחקו מנגדו ישאר הדיוקן בלבו הנקרא רשימו בכתבי האריז"ל, ובהתוספ' לראותו פ"ש [פעם שניה], אז מכירו ותשוקתו ואהבתו גדולה אליו מאוד ... כן יהיה הדיוקן הנחקק בלבו אשר עי"ז מכירו אח"כ, וזה נקרא הכרה ... הדיוקן בלבו הנקרא רשימו'.⁴⁷

הופעת האהוב היא דבר מה סובסטנציאלי באישיות. זה מה שעומד ביסוד כל יצירה. זה הברק, היסוד הארוטי, האור הישר, המכה ומעורר את האהבה ואת היצירה, מה שאי אפשר בלעדיו, והוא זה המאפשר את הדו-שיח המתמיד שאנו מקיימים, ושמקיים אותנו, באור ישר ואור חוזר. אהבה ממבט ראשון היא מכת ברק (בצרפתית coup de foudre), היא משאירה את השתקפות פני האהוב הנרשמות על פני הנאהב. הברק במפגש הנשמות האוהבות גורם להתחברותן בסנתזה שיוצרת בריאה חדשה. 'כי חצי האהבה של הנפש מורים ומפלשים תוך הנפש השני בקרב איש ולב. עמוק מעבר לעבר. וכמו שאין הגוף של האהוב מעכב מלצאת מלבו חוטי האהבה, כן הגוף של הנאהב אינו מעכב מלכנוס בו חוטי האהבה של האהוב'.⁴⁸ ההארה שנשארת אחרי הברק היא החומר ההיולי להבנה וליצירה חדשה. הבנה חדשה שבאה

37 ידיעת האל היא ידיעה פרופוזיציונית (ידיעה שכך וכך) ולא ידיעה עצמותית (ידיעה את). ראה ג' ברעלי, 'על יראת ה' אצל הרמב"ם', עיון, מה (תשנ"ו), עמ' 381-388.

38 רב בר ממזריטש, אור תורה, קארעץ תקס"ד, ד.

39 עמוד העבודה, קפז ע"ב.

40 כך למשל בפירושו של המגיד לפסוק 'השמיעני את קולך' [שה"ש ב, יד] (מגיד דבריו ליעקב, מהדורת ר' ש"ץ, סי' לא, עמ' 50).

41 כזה הוא טעמה של המצווה – רושם שגורר לטעום עוד. בידיש: נאך טעם. כך מפרש ר' ברוך מקוסוב 'מצווה גוררת מצווה' (יסוד האמונה, טשערנאוויץ תרכ"ד, קלד ע"א).

42 על ריח שהוא זיכרון, ראה י' ליבס, 'על אל ששומע קול שופר', הארץ, 15 בספטמבר 1993.

43 עמוד העבודה, קפז ע"ב.

44 יושר דברי אמת, ירושלים תשל"ד, קל ע"א.

45 בשם מנחם מנדל מוויטבסק, לקוטי אמרים, לבוב תרע"א, לט ע"א.

46 לקוטי יקרים, לעמבערג תרכ"ה, כב ע"א.

47 שם, כ ע"ב.

48 עמוד העבודה, ריז ע"א-ע"ב.

לאחר הידיעה יוצרת את החידוש. הברק הוא תמיד ראשוני, פגישה ראשונית שהיא בכל פעם כבעילת בתולה. היא התחלה של משהו חדש, גרעין ליצירה חדשה. זה מפגש שלעולם לא ברור מה יתרחש בו. התרחיש הוא חופשי ואינסופי. והפגישה היא ראשונית, כי היא מקדמת דנא, היא מה שעלה במחשבה, והיא הראשית במובן שישאל נקרא ראשית, אהבה ראשונה. הרושם הוא הפן הנקבי המוכן לקבל תמיד הארה חדשה. זו דמותו של יעקב, תמונתו החקוקה, ההופכת בתהליך היצירה והאצילות לדמות זכרית ואקטיבית. המעבר מן ההטמעה להטבעה, מן היסוד הנקבי לזכרי הוא תהליך העיבור והאינקובציה, הגילוף והצמצום שבסופם לידה ויצירה.

הרשימו הוא ההשתקפות של אלהים בתוכנו.⁴⁹ זוהי היצירה האלהית: אלהים רושם ב'אור ישר' רשימה ('רשימו'), שהיא 'הצלם' האנושי,⁵⁰ והאור החוזר הוא היצירה האנושית שמבחינת האדם היא אור ישר. זהו קשר האהבה המתקיים בין היוצר לנברא. ההבחנה היא בין הרשימו שנטבע כחותם ובין הרושם שנשאר לאחר הסתלקות האור. האדם שהוא בבחינת רושם (דהיינו רישום, תמונה או 'רשימו') הוא יצור נקבי, הוא האיילה המשתקפת בנהר. הוא מקבל את קווי המתאר שלו מלמעלה, והוא משקף מכלול של ידיעות וזיכרונות. הוא ה-input של אלהים. אבל כיוצר הוא זכרי מאוד. ההשתקפות האנושית איננה רק פסיבית. זו אספקלריה שמחזירה אור ויוצרת תמונות וחיבורים שמתקשרים שוב למקורם. הצמצום קודם לכל הארה. הוא מעצב את הדברים ומגביל אותם במילים. יש כאן תפיסה מקורית של הצמצום בתהליך היצירה כריכוז, מחיקה וניפוי שנתגלגל אחר כך לגילוף בפירושו של ר' נחמן לפסוק 'פסל לך שני לוחות' ושמ' לד, א; לקוטי מוהר"ן, סו.

מונחים שונים בקבלה הלוריאנית המתארים את הדינמיקה של הכוחות האלהיים, כמו רשימו, אור ישר ואור חוזר, מוסברים בכתבי החסידים כתהליכים של הכרה וחשיבה. פרשנות זו מאפשרת לחסיד בעבודתו הדתית (לימוד ותפילה) להיות בן-שיח ושותף בבריא. תהליכים שאצל האר"י מתרחשים בעולמות העליונים מתארים בכתבי החסידים השכלה, למידה ורגש, המצאות והברקות, היזכרות ושכחה, הדחקה אל התת-מודע, שייגעון, יציאה מן הכלים, מוות, היקשים שקריים ואמתיים, הלוצינציות, חזיונות נבואה ועוד. הטרמינולוגיה של התאוסופיה ושל תורת הבריאה הלוריאנית, לרבות המונחים הסקסואליים זיווג, עיבור ולידה, מתארת בחסידות מחשבות והלכי נפש של כיסופים ואהבה.⁵¹ כזה הוא הרשימו שהוא חותם דיוקן האהוב בלב האהובה, והוא הגעגועים והתשוקה הנרשמת בגופה:

הנה ענין המ"ן גלע"ד [מייך נוקבין, נראה לעניות דעתי] שהוא השגת מושכל ראשון, ועל ידו ישיג המושכל שני ... וכן אל לא תכלית. והנה המושכלות האלו הם כשלשלת האחוזים זה בזה ... כי איזה דרך יעלה וידלג האדם בלי מדרגת הסולם להשיג השגות עמוקות ... עד"ז יהיה בחי' מ"ן ... והוא החשק. כי כשעלול חושק לקבל ... ישפיע לו

49 ראה בעבודתי (ליבס, א', תשנ"ז), עמ' 154-163. באותו אופן מתייחס ר' נחמן אל הפגישה עם הצדיק: 'כי קשה להעולם על מה צריך לנסוע להצדיק לשמוע מפיו, הלא אפשר לעיין בספרים כי ע"י שיביט בפנים שלו יראה א"ע כמו במראה' (לקוטי מוהר"ן, אוסטראה תקס"ח, יט). למובאה זו הסב את תשומת לבי י' ליבס.

50 'והנה עיקר האור והרשימו הם הם הצלם אלהים, ובזה הנשמה היא חלק אלוה ממעל' (עמוד העבודה, קפט ע"ב).

51 המונח עיבור שומר גם בשפות אחרות את כפל המשמעות של מחשבה ואינקובציה. באנגלית: concept, בידיש ובגרמנית: טראכטען. ואולי הריון הוא לשון הרהור. על שינוי משמעותם של המונחים הקבליים בחסידות השווייצרית, תשס"א, עמ' 87-98, ושם גם על הצמצום (עמ' 164-174).

העילה ... והנה המ"ן הגשמיים שלמטה ג"כ צומחים מתוך תשוקת האשה לתשמיש ... ומי שמשמש עם אשתו ואינו מכויין למלאות רצון האשה אלא להנאת עצמו, הרי זה אינו מקיים כלל עונתה לא יגרע ... כי ענין התשוקה אינה אלא ענין מחשביי ... וע"י מ"ן אלו מושך עוד מלמעלה על עצמו דבקות יותר עצום. וכשבא לדבקות העצום ההוא, הרי אז חשקו יותר עמוק ... וע"כ ממשיך על עצמו דבקות יותר ויותר עצום ונפלא, עד כי יוכל לבוא להתפשטות מן הגשמיות ...⁵²

התשוקה היא הגורם לידיעה (תרתי משמע). האדם בזמן העלייה בסולם ההשגות 'יהיה בחי' מ"ן'. התשוקה הנרשמת בגופו היא בחינת הנקבה המשתוקקת, המוכנה לקבל בטישות, חקיקות וציורים. החשק מכתוב ומתנה את שפע ההשגה ואת דרך העלייה, והדבקות מושגת על ידי התשוקה שאינה אלא ענין מחשביי, תהליך ארוטי מתגבר ומתמשך, אהבה עד 'להתפשטות מן הגשמיות' – עד מוות.⁵³ 'כשאדם נהרג על קידוש השם אז מתעלה נשמתו בסוד מ"ן ומה שהיה מתחלה אדם נעשה אחר כך עצמות השכינה'.⁵⁴

הרשימו, הזיכרון וההזכרות

הרשימו הוא מצב נפשי של חוויית הדבקות לאחר ההארה; 'בחי' הזכרון שזוכר לאחר הסתלקות תכונת אור הדבקות ... וציור איכות האור וגודל השמחה שלו היא היא בחי' הרשימו של האור ההוא.⁵⁵ ללא זיכרון האדם מאבד את הצלם, ואת הסיכוי שלו להתחבר לאלהים. האדם מאבד את צלמו כשהוא מאבד את זיכרונו. הוא מאבד את הקשר שקושרים אותו חוטי הזיכרון עם יוצרו ועם יצירותיו. איבוד הצלם כמוהו כמוות. הניתוק הזה דומה למיתת הכרת שר' ברוך מקוסוב מתאר אותה כניתוק החוט המקשר את נשמת האדם למקורה.⁵⁶ דברים אלה מוסברים גם בכתבי המגיד:

52 עמוד העבודה, קכ ע"א-ע"ב. יחסו של ר' ברוך מקוסוב לתשמיש שונה מהיחס המצוי בספרי מוסר המורים לקיים פעולה זו כמי שכפאו שד. ההנאה היא האור החוזר, היא חלק מתהליך ההשגה והיצירה.
53 על פי הזוהר נשמות הצדיקים במיתתם גורמות להתעוררות תשוקתה של השכינה לקב"ה (זוהר, ח"א רמה ע"ב). ראה ליבס, י', תשמ"ב, עמ' 179. וכך הוא בכוננת נפילת אפיים ובקריאת שמע אצל קורדובירו והאר"י צריך אדם לכוון למסור את נפשו על קידוש השם. על החידוש בתפיסת קידוש השם אצל החסידים ראה במאמרי, ליבס, א', תשס"ז, עמ' 442-448. על סוד נפילת אפיים ראה במאמרי, ליבס, א', תשס"ט, עמ' נא-נט; פישביין, 1994, עמ' 110-120.

54 יסוד האמונה, סט ע"ב. התפיסה היא מעגלית: 'עוד יש תועלת גדול א' יותר נפלא שהנשמות הקדושות עולים בסוד מ"ן אל שכינת עוזנו, וגורמים יחוד קב"ה ושכינתיה. ואז מיחודם נשפע עלינו, עם בני ישראל, שפע שלימה וממולאה, הן שפע גשמיית שהוא בני חיי ומזוני ... הן שפע רוחניית בענין השגת החכמה וזכרון, וכן אהבה ויראה וחשק ושמחה לעבודתו ית'" (עמוד העבודה, קא ע"א). הצדיק הוא המ"ן באופן הישיר, וכך גם דברי התורה שהוא אומר בחייו. המ"ן הם המילים המעוררות, אלה דברי אהבה. אם תאלס סבר שהכול מים, ר' ברוך חשב שהכול מילים (הכול דיבורים). המילה היא מהות הבריאה, היא היסוד והארוס. אלהים ברא את העולם במילים, והאדם בורא, ומשפיע ומעורר במילים. העולם עומד על המילים, הן יצירות ומקיימות אותו, והקיום הוא דו-שיח של אהבה.

55 שם, ע"א.

56 ראה בעבודתי (ליבס, א', תשנ"ז), עמ' 128-130.

מה שיש בפרט יש שרשיהם בכלל ג"כ רק בקדמות השכל שהוא היולי, עוד כפי שנראה בחוש באדם שבפתאום נפל לו שכלו ודעתו כששוקל אח"כ בדעתו כמה דברים אשר היו נעלמים ממנו. וזה שנפל לו פתאום בא לו המשכה מקדמות השכל...⁵⁷

הזיכרון והשכחה הם החיבור או הניתוק של האדם עם קדמות השכל, עם אותו אור היולי שנשפע עליו. הזיכרון (הרשימו), הוא הדבר החשוב ביותר לקראת השגה ודבקות. לעומת השכחה, שהיא הניתוק של האדם וצלמו, או עם מקורו במחשבה האלהית. השכחה היא גם הכחדה. מה שנשכח מאבד את קיומו. כי המציאות היא במחשבה, ולכן הסכנה היא בסכלות, בשכחה ובתרדמה, שהן יסוד הרע.

החטא הוא הגורם לפירוד בין האור לרשימו, וכמוהו כאיבוד הזיכרון. בלי 'הרשימו' שהוא זכרון ציור הדבקות, לא היתה התשובה מתעוררת, 'נמצא מי גרם התשובה והחטא? הוי אומר הרשימו'.⁵⁸ החטא הוא השכחה והאיבוד, והתשובה היא השיבה וההיזכרות או החיזור אחר האבדה.⁵⁹ החזרה בתשובה, בעקבות ההיזכרות, יוצרת דיאלוג עם האל באמצעות הקרבן. ריח הקרבן הוא הזיכרון המושך אליו את הכוחות העליונים ובורא השגות חדשות.⁶⁰ שתי בחינות סותרות של רשימו מדרבנות את תהליך החזרה בתשובה: זיכרון ציור הדבקות ורושם החטא. רושם החטא הוא 'זכרון חימום והתלהבות העוונות'. זו אינה נחלתו של הצדיק, ולכן אין בו התלהבות מלימוד תורה שהוא מורגל בה. שיגרת חיי הצדיק חסרה את ההתלהבות והחידוש, את ההתהפכות של זיכרון התלהבות העוונות להתלהבות גדולה מגודל האהבה.⁶¹

התת-מודע

ישנן בחינות שונות של שכחה. לעומת החטא, שהוא שכחה מכוונת, ישנו סוג אחר של שכחה והרחקה, כמנגנון הגנה מפני שיגעון ובלבול:⁶²

ונלע"ד [ונראה לפי עניות דעת] להסביר כי הנה גם באדם יקרה לפעמים שאור השכל שלו יתרחב ויתפשט אצלו ברגע א' לכמה צדדים, עד שברגע א' יתנוצץ בשכלו כמה

57 מגיד דבריו ליעקב, נ ע"ב, מהדרות ר' ש"ץ, סי' קפ, עמ' 281.

58 עמוד העבודה, קפט ע"א.

59 באופן זה יש להבין את המעשה מאבדת בת מלך.

60 ראה י' ליבס, הארץ (15 בספטמבר, 1993).

61 לקוטים יקרים, לעמבערג תקנ"ב, רפד: 'ובודאי לזה [לבעל תשובה] יש יותר זכויות משל צדיק גמור ... מפני שכבר הכיר חימום והתלהבות העוונות ... משא"כ ... אצל הצדיק נעשו מע"ט [מעשים טובים] ולימוד תורה רגילות ... אבל הבע"ת [הבעל תשובה] אצלו הוא דבר חדש ... בהתלהבות גדולה ... מגודל האהבה ... משא"כ העובד מיראה ... ואין בהם שום רושם חטא'. ובמהדרת לעמבערג תר"י, לט ע"א: 'ושמעתי טעם אחר שהבע"ת [שהבעל תשובה] יותר גדול מפני שכבר הכיר חימום והתלהבות העוונות'.

62 ראה בעבודתי (ליבס, א', תשנ"ז), עמ' 205-225. תיאור זה מתאים יותר לתפיסה המכניסטית של קבלת האר"י ולזו של ר' נחמן מברסלב: 'בענין המחשבות שבמוח הוא פלא גדול איך המחשבות מונחים במוח כמו חבילות חבילות וכשארם צריך לאיזה דבר ונוכר בו, אזי מושך ושמוציא המחשבה אזי מתהפכים ומתגלגלים כל המחשבות מסדרם שהיו מונחים' (לקוטי מוהר"ן, סה ד). תיאור זה מביא את ר' נחמן למסקנה ש"ש בהשכחה מעלה גדולה".

מיני המצאות עמוקות מאד. ונדמה לו שכל ההמצאות הללו מסתבכים זב"ז [זה בזה] וקלועים זב"ז ... והנה לא יכול לתפוס כל אלו ההמצאות בבת א' שיהיה כולם מאירים אצלו ברגע א'. ושיניח מקצת ההמצאות וישלח אותם משכלו וממחשבתו לחלוטין, מתירא כי אף כשישלחם ממחשבתו ישכחם לגמרי ויהיה צר לו מאוד על איבודם ממנו. וכשירצה לתפוס את כולם הנה יראה שכלי שכלו, הם המוחין שלו, קצר כחם מלתפוס ולקלוט את כלם ביחד. וכשירצה להתעקש שלא לשלוח אותם ממחשבתו, יוכל לבוא לידי טרוף דעת ובלבול השכל ויאבד אף מה שהיה בתחילה בכח שכלו להשיג ... וכעין זה היה סבת שבירת הכלים. לכן כשתתרכה האור הפנימי שבתוך הכלים ... צריך הכלי לשלח מתוכה את בחי' האור הפנימי העורף על כח הכלי, וישאר בחוץ בחי' אור מקיף, וזהו בחי' מקיף החוזר.⁶³

השכחה היא אפוא הרחקה של תכנים אל התת-מודע, שמטרתה למנוע את השיגעון: להוציא מן הכלים על מנת שלא לצאת מן הכלים או לשבור את הכלים.

הרשימו במצבים של שינה ונבואה

איתא בשבחי האר"י, שפעם א' בשבת פר' בלק, שהיה האריז"ל ישן שינת הצהרים, ראהו תלמודו! א' שהיה מרחש בשפתיו ... ונתעורר האריז"ל משנתו, ושאל לו התלמיד על זה. והשיב, שבשעת שינתו היה עוסק בתורה בישיבה של מעלה, בסוד אתון בלעם ... והשיב כי מה שלמד למעלה בשעה מועטת הזאת היה צריך לדבר שמונים שנה רצופים בלי ספק. ואחשוב אני כי מה שמקצת בני אדם מדברים מתוך שינתם הוא ג"כ לסיבה הזאת.⁶⁴

במצב של חוסר מודעות גופנית, כמו בשינה, מתקיים קשר בין הנשמה למקורה, וזה גם ההסבר לתופעת הנבואה. ומצינו גם במדרש הנעלם:

כל מאן דהוא עסיק באורייתא ... סלקין ליה לנשמתיה לעילא כד איהו נאים בשינתיה. ואולפין ליה מעומקיה תורה, דובבין ומרחשן שפתויה. [= כל מי שעוסק בתורה ... מעלים את נשמתו למעלה כשהוא שרוי בשנתו ומלמדים אותו סתרי תורה ושפתיו מדובבות ומרחשות]. כל המתעסק בתורה לשמה, כשהוא ישן בלילה, נשמתו עולה למעלה ומראין לה אותן הדברים העתידין להיות בעולם.⁶⁵

כשנשמת הנביא מסתלקת מגופו ומשיגה את שפע אור הנבואה מדובבות שפתיו. זהו מצב של יניקה ממקור גבוה, שהמגיד מכנה 'קדמות השכל', המתרחש כשהגוף חסר תחושה והדיבורים נרשמים עליו.

63 עמוד העבודה, קיט ע"ב.

64 עמוד העבודה, קלד ע"א. סיפור זה נמצא גם בספר תורת הגלגול, חלק א, ירושלים תשמ"ב, עמ' כז, סי' מ. ראה גם ש"ק, תשכ"ח, עמ' 107.

65 זוהר חדש, פרשת ויצא, כח ע"א.

וכן היה הענין אצל הנביאים: שנשמת הנביא היתה מסתלקת מן גוף הנביא בשעת קבלתה שפע אור הנבואה הרוחניית שלמעלה, כדי שלא יהיה הגוף מסך מבדיל להשגת הנבואה, והגוף נשאר מת כאבן דומם. ובשעה שנשמת הנביא היתה משגת השגת הנבואה למעלה, היו מתעוררים שפתי הנביא ... והיו מדברים אותם מלות ותיבות שהנבואה היתה מלוכשת בהם.⁶⁶

הדבר פועל גם על מתים בקבר ממש:

דוכב שפתי ישנים...⁶⁷ כשאומר אדם שום הלכה משם ת"ח [תלמיד חכם] שמת, מעורר נשמת הת"ח ההוא שבעולם הנשמות, ועוסקת גם היא אז בישיבה של מעלה באותה ההלכה ... ועופפת הנשמה ההיא מן העולם העליון על השפתיים, שהם הכלים הגופניים, שהם הדיבור שהלביש הצדיק בחייו את הציור השכלי ההוא בתוך מלות ותיבות ... ועי"כ שפתותיו של אותו הצדיק דוכבות בקבר.⁶⁸ ע"י התעוררות ציור השכלי העליון של נשמת הצדיק מתעוררים הכלים הגופניים למטה. ואחשוב אני שזהו בחי' רשימו הידוע, שכל אור ... מניח רשימו במקום הראשון ... לכן כשנתעורר עיקר אור נשמתו למעלה מתעורר גם בחי' הרשימו למטה ועי"כ שפתותיו דוכבות בקבר.⁶⁹

הרשימו למטה מעורר את הכוחות למעלה: 'בעובדא דלתתא אתעבד עובדא דלעילא'.⁷⁰ התפיסה היא מעגלית: הרעיון החתום בתיבות ובמילים עולה ומעורר את הכוחות למעלה להירשם למטה, וחוזר חלילה. את היחס בין האור הישר והאור החוזר משווה ר' ברוך מקוסוב לחיזיון הרוחני ולהשפעתו על הכוח המדמה והדיבור אצל הנביא:

והוא דוגמת ג' הכלים שאבאר להלן אצל הנביא, שהם החזיון הרוחני הוא דוגמת מקיף הישר כי הגוף אינו יכול לסבול ... וחקיקת הדוגמה על הכוח המדמה הוא בחי' המוצעת [ממוצעת]. והוא הרשימו] והוא בתוך הגוף ואינו מורגש עדיין כ"א לנביא עצמו ... והדיבור הוא מורגש לכל [הוא האור החוזר].⁷¹

מובאות אלה ממחישות איך ההארה נרשמת על הגוף. וזהו 'משארז"ל הזהרו בזקן ששכח תלמודו, כי אע"פ ששכח, ונסתלקה ממנו קדושת השגתו בתורה, עכ"ז צריך להיות בו רושם מן הקדושה. לכן צריכים לנהוג בו כבוד'.⁷² מושג הרשימו מתבאר אף בכתבי ר' חיים מאמדור כמצב פסיכולוגי של מודעות למחצה או שכחה:

66 עמוד העבודה, קלב ע"א.

67 ש"הז, י. המשך הדרשה ע"פ יבמות, צו ע"א.

68 עמוד העבודה, קלא ע"ב.

69 עמוד העבודה, קלב ע"א.

70 זוהר, ח"ג צב ע"א, ועוד. ראה שלום, תשמ"א(א), עמ' 119.

71 עמוד העבודה, קב ע"א.

72 עמוד העבודה, קז ע"א.

והרי נשאר אצלינו רשימה, וע"י רשימה זו אנו יכולין להשיג עצם התענוג שהיה מקודם, וזה נקרא תבונה, שמחמת הרשימו יכול לזכור את עצמו מה שהיה מקודם בהשגתו. וזה נקרא רקיע לשון פריסת אור העצמי. וזה המשכילים יזהירו ... כשהמשפיע עושה רקיע בשכלו.⁷³

השראת הרשימו

מעצם הגדרת הרשימו נקבע טיבו הרוחני. 'כל אור עליון אף שמסתלק ממקום א' למקום אחר, מניח רשימו במקום הראשון, ואינו מסתלק משם לגמרי'.⁷⁴ האור הנרשם בצורת האות הוא מקור כוחה,⁷⁵ וכאשר הרשימו נטבע בעצם גשמי, אותו עצם עובר טרנספורמציה, דוגמת הארון והכרובים ושמן המשחה, ירושלים וידי הכהנים (וכן ידיו של האר"י):

קבלו הכרובים והארון רושם וטבע הרוחני ששרתה עליהם, במה שלא תפסו מקום, כדרך הרוחניים שאינם תופסים מקום. כמדארז"ל כרובים בנס היו עומדין,⁷⁶ וארז"ל מקום הארון אינו מן המדה ... וקלט החומר של שמן המשחה טבע של הרוחניים, שיהיה כמדליק נר מנר, ואין הראשון חסר כלום. לפיכך כל מה שהי' מושחין ממנו לא נגרע משיעורו הראשון ... שהשכינה שורה בחמריים ההם לפי שקבלו רושם לדוגמת הרוחניים, במה שלא נחסר השמן, ובמה שהארון וכרובים לא תפסו מדת המקום כלום. ונלע"ד שמעין זה היה הנס שמעולם לא אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאלין בירושלים.⁷⁷ כי כיון שהיה רוחניו קדוש שורה שם היה מקום מועט מחזיק את המרובה.⁷⁸ כל מרכבה קולטת רושם מן הרוכב, ולכן אין להביט על ידי הכהנים בשעה שמברכין את ישראל משום שאז שורה קדושה על ידיהם מעין השראת השכינה ... מרכבה לקדושה ... איתא בפרי ע"ח [עין חיים] שפעם כאבו העינים להרח"ו [לר' חיים ויטל] ושאל לרבו האריז"ל ע"ז ואמר לו על שמביט על האריז"ל בשעת ק"ש [קריאת שמע] וקדושה, שאז יש שם השראת השכינה.⁷⁹

73 חיים וחסד על דניאל, ווארשא תרנ"א, קנג. עיין ש"ן, תשכ"ח, עמ' 125. וכן בספר חיים וחסד, ווארשא, תרנ"א, עמ' 11: 'הנה יש משכיל והוא נקרא קדמות השכל והוא החכמה והוא פורת שממנו פרים ורבים שכליות לאדם. והנה כל העולם נברא מכ"ב אותיות ע"י צירוף האותיות וע"כ נקרא החכמה כל שכוללת כל העולם כמ"ש "כולם בחכמה עשית" (תה' קד, כד). ויכול האדם להמשיך מהמשכיל מחשבות חדשות שהם צירופי אותיות ע"מ שיכלל את עצמו קודם באפיסת השכל הנקרא אין וידע שאין בכל העולם אלא כח הפועל בנפעל כמו גרעין הנזרע ונפסד תחילה ואח"כ צומח'.

74 עמוד העבודה, קלב ע"א.

75 'הברת וצירוי האותיות הם דוגמא ורושם להאורות השוכנים בתוכם' (יסוד האמונה, צו ע"א). יש זיקה הכרחית בין הכלי והאורות הנרשמים בו 'במה שהצירוי השכלי א"א לו להיות מובן ומוסבר ע"י מלות אחרות' (עמוד העבודה, סז ע"ב).

76 יומא כא ע"א; ב"ב צט ע"א.

77 אבות ה, ה.

78 עמוד העבודה, קלח ע"ב.

79 עמוד העבודה, קמ ע"ב. המקור בפרי עין חיים, שער קריאת שמע, פרק כד: 'פעם אחת חששתי, אני חיים, בעיני וישבתי קרוב לב' חדשים חולה מן העינים, ושאלתי למורי זלה"ה, ואמר לי ... בשעת התפילה

הרשימו שנפל ברוחניים הן 'נובלות חכמה של מעלה ... הנשאר בשברי הכלים ... לכן ע"י לימוד תורה שבכתב ושבע"פ אנו מעלים את הנובלות האלו מן השברי כלים'.⁸⁰ במקביל לשבירה שאירעה בעולמות העליונים ובלוחות, שלא נשתייר בהם אלא הרשימו, קרתה בנו עצמנו שבירה בזמן חטא העגל, ועתה יש בנו רשימו בלבד מאותו אור החיות העצום – חיות השכל וההשגה שהיתה לנו במעמד הר סיני – ורק בעולם הבא נזדכך ונתתקן.

הרשימו כנדבך במעלות הסולם והאספקלריה

בתהליך ההשגה ההכריז עושים עלינו רושם, והרושם הוא נדבך בסולם לעלות ולהשיג עוד:

הנה כששומע ד"ת [דברי תורה] עושה רושם במוחו, האותיות שיצאו מפי המדבר. ואף שאח"כ מסתלק ממנו, נשאר רושם במוחו ... ומהרשימו שנשאר, מזדכך ונעשה ממנו כלי לקבל עוד עד עולם.⁸¹ כי הוא [האדם] הוא סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה וכל תנועותיו ועסקיו ודיבורו עשה רושם למעלה.⁸²

בדומה לצלם אלהים שנרשם ונחתם בנו, אנו משפיעים ומטביעים רושם על אלהים. היצירה היא כמין רושם, או רישום שנחקק על ידי הדיבור.

שהראשונים דבריהם עשו מיד רושם אל אשר בשמים ... כי ה' מוצאות הפה יש להם שורש למעלה.⁸³ והמשיל הדבר למגדול עוז גבוה מאוד ... וכשמנענעים השלשלת, מנענע כל עגול ממנו לחבירו עד למעלה ... והנמשל בזה, כי הראשונים ... סולם מוצב ארצה וראשם מגיע השמימה ... והכוחות של ה' מוצאות פיהם מעוררים מיד ה' מוצאות העליונים ועשו רושם גדול.⁸⁴

שהוא היה מכוון כוונות עליונות ויש שם קדושה רבה מאוד והשראת השכינה מאוד ... ואמר לי לפחות לא להסתכל בו בג' זמנים אלו, כשהיה אומר ק"ש [קריאת שמע] וכשהיה אומר ב"כ [ברכת כהנים] וכשהיה אומר קדושה מעומד כי באלו המקומות הם כוונות גדולות. וביום א' שמנעתי מלהסתכל בו בג' זמנים אלו ונתרפא עיני מיד ברגע ההוא.

80 עמוד העבודה, קלח ע"א.

81 שם, נ ע"א. באריכות בעבודתי, בפרק על הסולם, בייחוד בעמ' 142-146; אידל, 2005א.

82 כתר שם טוב, זאלקווא תקנ"ד, יח ע"ב.

83 כך מוסברת ידיעת הבעש"ט את שפת החיות. ראה שבחי הבעש"ט, תל-אביב תש"ז, עמ' פו-פח.

84 ר' חיים צנור (מראשי הקלויז בברודי), נאדר בקודש, ניר-יוק תשכ"א, יא ע"א. רעיון זה מופיע כבר בספר ראשית חכמה: 'הקדוש ברוך הוא לאהבתו את האדם קבע בפיו האותיות האלו כדי שיוכל להדבק בבוראו, כי בהזכירו למטה אותיות אלו בתורתו או בתפלתו מנענע ומעורר למעלה השרשים העליונים ... כי אף על פי שיהיה המקום ההוא רחוק מנענע אדם ראש השלשלת שבידו מנענע כל השלשלת' (ראשית חכמה, ב, ירושלים תשמ"ד, עמ' רמז. פרק י: שער הקדושה). דרשה מקבילה אנו מוציאים אצל ר' ליפמן מחברי הקלויז בברודי: 'שהאדם עושה רושם גם למעלה ... וזה הצלם האלהי, קושרו ומחברו עם אלהיו כמו השרשרת של ברזל התלויה באויר. כי כשתניע החוליא התחתונה שבה, תניע גם העליונה' (טל אורות, ויין תקנ"ב, ב ע"א).

היצירה האנושית היא כדוגמת היצירה האלהית. אלהים בורא סולמות מאז בריאת העולם,⁸⁵ וסולמות אלו הם חבלי אהבה שנקשרים ומחברים את הכול. הקשר נוצר על ידי המילים, והמילים הן תוצאת ההשתקקות, והן גם יוצרות ומעוררות אותה.⁸⁶

כאיל תערוג על אפיקי מים ... כשהאיל בא לשתות את המים, רואה שם אבבואה שלו, פי' דמותו. וסבור שהיא נקבה. וכאשר מקרב פיו אל המים הוא רואה אבבואה שלו שהיא מקרכת פיה לפיו, וסבור שהיא נקבה ... והוא רוצה להדבק בה ... כך גם כן החיות והשרפים, בהיות כל אחד ואחד רואה דמות פרצופו בספירה שלמעלה ממנו, וכל אחד ואחד חפץ להזדווג בדמיונו (כלומר: בדומה לו).

ההשתקפות האינסופית של ספירה בספירה שמעליה יוצרת ערגה והימשכות כלפי מעלה, וזו 'התשוקה של הדיבוק', יצר הזיווג והיצירה. התשוקה, הערגה והחיבור נובעים מתחושת ההידמות; נרקיסיזם (שבאופן פרדוקסלי הופך להתבטלות). תשוקת ההידמות יוצרת את הדברים בתבנית ובצלם אותה ההתכוונות:

ונ"ל [ונראה לי] שכאשר באו הצאן לשתות, אז ראו דמותן במים ג"כ וכסבורין שהם זכרים ונתעוררו לזווג עמהם. וכאשר לא מלאו תאותן, אז גברו תאות הצאן במאוד מאוד עד כי הגיעו לחולת אהבה, ונתחממו מאוד מרוב תאותן, ובבאן לשתות נעשה המים דרע במעיהם ... ויחמו הצאן אל המקלות ... לנכח הצאן שבמים שראו דוגמתן.⁸⁷

תמונת ההשתקפות במים היא הרשימו, הארוס והגעגועים שביסוד כל יצירה. כאן גם מובעת הדעה שהמחשבה וההסתכלות יוצרות את המציאות.⁸⁸

והענין הוא כמו באספקלריא (שקורין שפיגיל), כל תנועה שיעשה אדם כנגד האספקלרי' יראה לעינים בתוך האספקלרי' ... אבל כנמשל הוא להיפוך, שהמעשה העקרית שבפועל הוא למעלה, ואנחנו עושים במצוה גשמיית פעולה שהיא דומה קצת לפעולת האור העליון ...⁸⁹

האדם העומד מול הראי הוא הסיבה לדמות הנשקפת מתוך האספקלריה. אולם הבבואה אינה סטאטית; האור חוזר מן הבבואה ומשפיע על האדם. זו פעולת האור העליון על האדם. אלהים מסתכל באספקלריה, מתרשם ורושם בנו תווים נוספים, והללו חוזרים ומשתקפים במראה,

85 בר"ר סח י, עמ' 771-773.

86 זוהר, ח"ג רפח ע"א: 'פתח ר"ש' [ר' שמעון] ואמר אני לדודי ועלי תשוקתו [שה"ש ז יא]. כל יומין דאתקטרנא בהאי עלמא בחד קטירא אתקטרנא ביה בקב"ה, ובג"כ השתא ועלי תשוקתו. והוא וכל סיעתא קדישא דיליה אתו למשמע בחדוה מילין סתימין ... כלא ביה מתדבק, והוא מתדבק בכלא'.

87 יסוד האמונה, יח ע"ב. זוהי דרשה על הפסוק בכר' ל, לח: 'אשר תבאן הצאן לשתות לנוכח הצאן ויחמנה בבואן לשתות'. ר' ברוך מקוסוב משתמש בדוגמאות של וולדות הדומים לתבנית מה שהורתן חשבה בשעת הזיווג, כגון ערלית שבשעת הזיווג חושבת על אהובה היהודי ונולד חסיד אוה"ע, ולהפך.

88 מעניין להשוות לכאן את ההשתקפות בכריכה של ביאליק. ראה ברעלי, תשנ"ה; ליבס, י', תש"ע(א).

89 יסוד האמונה, קמד ע"ב.

והאדם מופעל ופועל ומפעיל במעגלים אינסופיים כמו בשווינדל טרעפ [מדריגות לולייניות].⁹⁰ הסולם איננו רק דו-כיווני – אור ישר ואור חוזר – אלא הוא מעגלי. הקשר הדו-סטרתי נעשה דרך הרשימו, שהוא הבכואה והיצירה. כתוצאה מן המפגש בין ההשראה האלהית לפעולת האדם, לצלם או לבכואה המצטיירים באספקלריה, נוספים קווים וגוונים באופן מתמיד. כל דיבור ומחשבה יוצרים קווי דיוקן אחרים. באופן זה האדם הוא שותף בכריאת עצמו, ודיוקנו הוא השתקפות מחשבותיו.⁹¹

הדיוקן האנושי משתנה ומשתקף ביצירה ברפלקסיה אינסופית, והדחף ליצור, אף שהוא קשור בראייה שכלית, מקורו בגעגועים ובצמא.⁹² הצמא הוא למים שהם הבכואה והמראה, אותם מים שהם אבני שיש טהור [חג' יד ע"ב], מי הנהרות והימים שהנבואות משתקפות בהם, והמים שהאיילה עומדת על שפתם. ערגה למי שהשאיר בלבנו את חותמו, את רישומו ואת צלמו, והוא נוכח ומתחבר תמיד בזיווג, כמאמר הזוהר: 'לית לך זיווגא בעלמא דלא אשתכח צלם בגווייהו'.⁹³

היצירה היא נרקסיסטית, וההתבוננות באספקלריה היא גם התקשטות. באופן זה לימוד התורה, הפרשנות והיצירה הדתית, הם יצירת מלבושים וקישוטים לכלה (המלכות), והם הסיבה לפעולת האור העליון;⁹⁴ התבוננות יוצרת שמושכת אליה את עין ההשגחה. אפשר לומר שנפש האדם היא מעין אספקלריה, שבה משתקפים עליונים ותחתונים, סולם או חבל שבו נקשרים האדם ואלהים. וכמו האספקלריה, גם הסולם הוא דו-כיווני, יש לו שני קודקודים, והמלאכים עולים ויורדים בו.

הצלם הוא השתקפות האל בקטן, 'כאדם שרואה ... במראה קטן פרצוף קטן'.⁹⁵ זוהי

90 לקוטי אמרים, מח ע"א. באותו אופן מתואר עץ החיים בפסיקתא רבתי, מא: [כתאנה] הזו ששורשה בארץ ומתמרת ועולה וענפיה יוצאים מכל צד מרחבת ועולה ורחבה ונסבה למעלה למעלה'. סולם העלייה הלולייני הוא סינתזיה של שתי ההצגות של תהליך האצילות בקבלה הלוריאנית: עיגולים וישר.

91 רעיון זה מופיע בספרו של אוסקר וויילד 'תמונתו של דוריאן גריי'. מעשי האדם מצטיירים על פרצופו ומשרטטים את תווי פניו.

92 וכך בספר מבחר הפנינים לר' שלמה אבן גבירול, שער פרישות מהעוה"ז: 'דמיתי האדם בבקשת העולם, כצמא שהגיע למים המלוחים, כל אשר ישתה מהם יוסיף צמאו'. וכן בס' כור לזהב לר' שמואל צורף סגל, פרנקפורט דאדר תמ"א, ו ע"א – הוא קיצור מבחר הפנינים. על מוטיב המים, האש והרוח ראה פדיה, תשס"ב(ב), עמ' 168-180. בסיום הפרק מובאה החותמת את ספר יצירה: 'וקשר לו עשרים ושתיים אותיות בלשונו, וגלה לו את יסודן. משכן במים, דלקן באש, רעשן ברוח'. הצמא הוא הביטוי השכיח לתיאור הגעגועים. 'כי מים הוא חשק. כי החשק היותר גדול המצוי בעולם הוא צמאת המים' (מרדכי יוסף ליינר מאיזביצה, מי השילוח, וויץ 1860, מד ע"ב).

93 זוהר, ח"ג קד ע"ב.

94 הפירוש מפשט את הדברים על ידי הלבשתם במילים, ולמרבח הפרדוקס דווקא ההלבשה והקישוט הם הפשטה וקילוף של רובד שהיה בלתי נתפס. ההלבשה והקישוט, שהם הגבלה וצמצום ההבנה לרובד אחד, הם מהלך לקראת הארה גדולה יותר שתושג על ידי הפשטה והפשלה של יותר ויותר וילונות ומחיצות באמצעות יצירת אריגים חדשים. הווילון נעשה שקוף יותר ככל שנרבה לקלף את שכבותיו, אולם המהלך הפרשני הזה משאיר בידינו שובל ארוך של סיפורים ומשלים שנשרך אחרינו בדרך ההשגחה. חבילת ההשגחה, ככל שהיא מתקלפת ונפתחת ומשילה את עטיפותיה היא מתבהרת ומתגלה, אולם תהליך הקילוף הוא גם תהליך של עיטוף. ובאופן זה היצירה מתנגנת והולכת ככל פעם ברמת דיוק וזיכוכ גבוהה יותר ויותר, ככל שהסיפור צובר מילים הוא נעשה צלול ובהיר יותר, והסטריפטיו נעשה אירוטי ככל שמתרבים הבגדים המתקלפים.

95 אלעזר מורמס, סודי רוזיא, בילגוריא תרצ"ו, עמ' לב. ראה אידל, תש"ס(ב), עמ' ג.

בריאת האל את האדם על ידי צמצומו. יש כאן מעבר מן התפיסה התיאוצנטרית לתפיסה אנתרופוצנטרית. בקבלת האר"י צמצום האל הוא צמצום אל תוך עצמו, כדי לפנות מקום ולהכניס אותנו לתוכו. כאן הצמצום הוא התמקדות והתמזערות של אלהים לתוך צלמו בתוכנו, לתוך האדם שהוא האספקלריה של אלהים. וכך נדרש הפסוק 'אפתח ככנור חידתי [תה' מט, ה], דהקב"ה שמים ושמי שמים לא יכללוהו, ומצמצם שכינתו ית' בתוך האדם ... ברא את האדם בצלמו, והוא ככנור קטן ומעורר מכל מעשיו את השכל [נ"א השכינה]'.⁹⁶

ויברא אלהים את האדם בצלמו. פי' עד"מ [על דרך משל] האב שאוהב את בנו, אף שהוא רחוק ממנו הרבה, מצמצם את שכלו ומצייר כאילו דמות דיוקנו עומד לפניו ... כשבנו מדבר, האב מצמצם מחשבתו בבנו, מחמת אהבתו אותו ... וז"ש ויברא אלהים את האדם בצלמו ... בזה הצמצום.⁹⁷

כנגד 'הצלם' בתחית הסולם, ניצב 'הדיוקן' בראשו. בעקבות הזוהר מבחין קורדובירו בין הדיוקן החקוק בכיסא הכבוד, שהוא הבחינה העליונה של הנשמה, 'דיוקן משובח ודק', ובין הרשימו או החותם שלמטה. הדיוקן והרשימו הן שתי בחינות של אותה ישות, והעלייה והירידה היא ההתרצוצות בין שתי בחינות אלה. הנשמה נוצרת ויוצרת בתהליכים של חציבה, חקיקה, גליפה ורשימה.⁹⁸

וזה נתבאר בתיקונים ז"ל [זה לשונו]:⁹⁹ שימני כחותם דא נשמתא דאיהו רשימו דיל' גליפ' לעילא כמו דאוקמוה ביעקב דדיוקנו חקוק בכסא הכבוד.¹⁰⁰ דכל נשמתין דאיונון גזורות מתמן, גליפו דלהון איהו חקוק לעילא, ורשימו דלהון איהו חותם ורשימו דלתתא ... אתמר בה והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו. סלקין לעילא מסתכלין בדיוקנא דנשמתא דנהרא בההוא גליפו ומזדעזעין מינה נחתין לתתא ומסתכלין ברשימו דדיוקנא דלתתא וחזו דלא אשתני מדיוקנא דלעילא ודחלין מיניה עכ"ל. [=שימני כחותם' זו הנשמה שהרשימו שלה מגולף למעלה כמו שכתוב על יעקב שדיוקנו חקוק בכיסא הכבוד. שכל הנשמות הגזורות משם צורתן חקוקה למעלה והרשימו שלהן הוא חותם ורשימו

96 לקוטי אמרים, מא ע"א. בעקבות מאירן גבאי, עבודת הקודש, ויניציאה שכ"ז, ב טו, ד כד. דימוי זה נמצא גם בספר טל אורות לר' אליעזר ליפמן, מחברי הקלויז בברודי, שקושר את נגינת הכינור לעלייה בסולם: 'כמו שהכנור כל עוד שעצו ונימיו מוכנים יותר לכך, קולו גבוה ונעים ביותר. כך האדם כל עוד שמתקן מעשיו ... ויגבה למעלה למעלה' (ט ע"ב). וראה בעבודתי (ליבס, א', תשנ"ז), עמ' 164-169; אידל, תשמ"ב(ב).

97 אור תורה, זולקייב תר"י, ג ע"א. וכן: מגיד דבריו ליעקב, קנו.

98 הליכים שמקבלים מעמד של עולמות או 'מדות' בפירושו של ר' עזרא לשיר השירים: 'מדה שואבת ממדה חצובה, וחצובה מן החקוקה, וחקוקה מן הרשומה, והרשומה מן הנעלמה. והכל זה בתוך זה, וזה מתוך זה. הכל קשור זה בזה וזה עם זה' (אלטונא תקכ"ד, כג ע"ג).

99 תיקוני זוהר, תיקון כב, דף סה ע"ב.

100 רעיון ההשתקפות נמצא כבר במדרש – המלאכים סונטים ומתקלסים ביעקב על שהוא ישן, לאחר שראו את דמותו חקוקה למעלה: 'את הוא שאיקונין שלך חקוקה למעלה, עולים ורואין איקונין שלו, יורדין ורואים אתו ישן' (בר"ר כח, יב עמ' 788). מקבילות ממדרשים שונים מביא אלבק, שם. על הקשר בין גולם וצלם ראה, אידל, תשנ"ו, נספח א. בעמ' 245 מביא אידל את דעתו של ר' ברכיה ברך, זרע ברך, קראקא ת"ו, גליון ה, ב ע"א, שלפיה דמותו העליונה של יעקב היא הגולם, או ה'אוויר' שלו שנחנט. ראה וולפסון, א"ר, תשנ"ד, עמ' 131-185; שלום, תרפ"ז, עמ' מו; פרכר-גינת, תשל"ח, עמ' 95, 98.

למטה ... נאמר בסולם יעקב 'והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו', עולים למעלה מסתכלים בדיוקן הנשמה המאיר באותה גליפה ומזדעזעים ממנו, יורדים למטה ומסתכלים ברושם הדיוקן שלמטה ורואים שאינו שונה מן הדיוקן שלמעלה ופחדים ממנו] ... כי נשאר למעלה מקום חציבת הנשמה דיוקן משובח ודק עד שהוא משובח יותר ויותר מהנשמה למטה.¹⁰¹ כל דבר הוא השתקפות הדברים שמעליו והוא כלי לגביהם. הדברים מצטיירים ומשאירים את רישומם בו והוא משתקף ומשאיר את רישומו בדברים שהוא יוצר. יחס ההקפה וההשתקפות הוא הדגם ליחסי רב ותלמיד שהודגש במחשבה החסידית. שני כיוונים מתקיימים זה לצד זה: מצד אחד ישנה עלייה והעלאה של הדברים כאשר 'שכל התלמיד עולה לשכל הרב'¹⁰² (נטייתם של הדברים הרוחניים לעלות למקורם היא רעיון ידוע של המחשבה הניאו-אפלטונית),¹⁰³ ומצד אחר

אנו ממשכים הרוחניות ...¹⁰⁴ ע"י הברת וציורי האותיות ... התחוננה גוררת את מה שלמעלה ממנה. וכמו שהברת האותיות שלנו אינם רק דוגמא ... ורושם להאורות השוכנים בתוכם ... לא בשמים היא ... הקב"ה מסר לך הכלים, דהיינו האותיות, שהם הברת האותיות הדבור פה. ובלבדך הם ציורי האותיות במחשבת הלב ... להמשיכם.¹⁰⁵

הרשימו והגעגועים (אצל ר' נחמן)

מאמר זה דן במושג הרשימו בחוג המגיד, אך לסיים אייחד כמה מילים לדברי ר' נחמן מברסלב. בתהליך ההתקרבות ההתרחקות היא הכרחית, בגלל הטבע האנושי שאינו יכול להתמיד בדבקות. אך יש קרשנדרו מתפתח של התגברות הייסורים, שבשיאו הוא מתהפך לשמחה.

ע"י היסורין בא לבחי' ביטול [דבקות] כנ"ל. ואח"כ אע"פ ששב מהביטול, אעפ"כ מהרשימו שנשאר מהביטול, עי"ז נעשה התחדשות התורה. כי ע"י הביטול ... השיג שכל היסורין הם טובות גדולות מאד. עי"ז נתמלא שמחה. והשמחה הוא כלי אל חידושין דאורייתא ... ועל ידי התחדשות התורה שזוכין ע"י הרשימו של הביטול, ועי"ז מקרין היסורין אח"כ כי עי"ז מכבין צמאון הנפש. כי הרגשת היסורין הוא בחי' צמאון הנפש ... וע"י התחדשות התורה הנ"ל, עי"ז מקרין היסורין ומכבים הצמאון בבחינות הוי כל צמא לכו למים [יש' נה, א].¹⁰⁶

הייסורים הם תנאי לדבקות, הם צימאון הנפש והגעגועים, וההארה שנשארת מן הדבקות היא

- 101 פרדס רימונים, שער הנשמה, פרק י, לבוב 1862, קצא ע"ב.
- 102 כך בראשית החסידות, אצל ברוך מקוסוב, ואחר כך אצל לוי יצחק מברדיצ'ב (המובאה היא מספר קדושת לוי, ירושלים תשי"ח, עמ' רסח). ראה זק, תשמ"ו, עמ' 236.
- 103 אידל, תשנ"ג, עמ' 197-196. פרבר-גינת, תשנ"ו, עמ' 126-138.
- 104 ראה פינס, תשמ"ח; אידל, 1991; אידל, תשס"א, עמ' 265-378; זק, תשנ"ה, ע"פ המפתח.
- 105 יסוד האמונה, צו ע"ב.
- 106 לקוטי מוהר"ן, סה ד. על הרשימו אצל ר' נחמן ראה בספרו של צ' מרק, 'מיסטיקה ושיגעון ביצירת ר' נחמן מברסלב' (מרק, תשס"ד), לפי המפתח.

שמחת ההשגה שמצננת את הייסורים ומרווה את צימאון הנפש. אולם ההשגה החדשה מוסיפה מכאוב וגעגועים חדשים להשיג עוד, והאדם נע בסחרחרת שתנועתה מתעצמת בין ייסורים לשמחה; ייסורי שמחה ושמחת הייסורים. לייסורים יש מעמד ותפקיד כפול: הם מקררים את האהבה ואת צימאון הנפש, והם גם צימאון הנפש בעצמו, הם המירוק והעלייה. בדרשה זו קושר ר' נחמן את הדבקות – הביטול אל התכלית – עם ההסתכלות אל התכלית ב'שדה צופים', השרה של רות ובעז.

עיניך בשדה אשר יקצורון, היינו בחי' ההסתכלות אל התכלית ... זה בחי' סתימת העינים שצריך לסגרם ולחבר הראות ולכוונו על התכלית ... הלא צויתך, לשון צוותא והתחברות ... כי הראות נתפזר ... ואזי ע"י ההסתכלות על התכלית נתבטל כל היסורין כנ"ל שזה בחי' צמאון הנפש ... וצמית והלכת אל הכלים ושתית ... כי לכבות הצמאון הוא ע"י התחדשות התורה ... מהרשימו שנשאר מההסתכלות על התכלית ... נתבטלין היסורין אחר כך ומכבין צמאון הנפש.¹⁰⁷

הדבקות מתוארת כעניין ויזואלי. היא ההסתכלות אל התכלית. אולם הסתכלות זו כרוכה דווקא בסתימת העיניים:¹⁰⁸ צמצום, מיקוד וחיבור הראות. הביטול המתואר כאן הוא ביטול התחושות הגופניות, איפוס הרגשות עד לנקודה היולית וריכוזן. הרשימו שנשאר מן ההסתכלות מבטל את הייסורים ומעורר אותם. המסתכל, בעל 'שדה צופים', יכול לראות בסוף התפילה את תחילת התיבה. 'זוהי בחינות שכחום ... היינו שמחמת שהם רחוקים מהתכלית, שכחו תחילת התיבה ... וחזרו ויסודם ותקנו אותם שיהיה כולו אחד כנ"ל'.

בתהליך הדבקות היסורים מתגברים בכל פעם בשלב 'האור החוזר', ה'שוב' או ההתרחקות. 'הרשימו' לאחר ההתרחקות הוא הד שנשאר מצירוף קצוות הרגש: ייסורים ושמחה, גיל ורעדה. הוא הזיכרון והגעגועים שמביאים את האדם שוב למצב של דבקות. הריצה היא לכיוון המים וחזרה, כאשר הצימאון בכל שלב מתגבר. התנועה ברצוא ושוב מבטאת מצד אחד את חוסר היכולת לסבול את מצב הקרבה, ולכן צעדי הנסיגה בריקוד הזה הכרחיים. מאידך, ההיזכרות מגבירה את הדחף לקראת התחברות מחודשת: 'לפעמים יש התרחקות, ואחרי הריחוק נעשה התקרבות מחדש ביתר שאת'.¹⁰⁹ "מרחוק ה' נראה לי ואהבת עולם אהבתיך" [יר' לא, ג] מרחוק חזק יותר כי יש געגועים וזה הרושם'.¹¹⁰

107 ש.ם.

108 כזה הוא הגבר שתום העין (בלעם), וגיבורים סומים בדרמה היוונית. על כוח הראייה וההתבוננות ראה בעבודתי (ליבס, א', תשנ"ז), עמ' 98-108.

109 מנחם מנדל מקוסוב, אהבת שלום, לעמבערג תקס"ד, מג ע"ב.

110 שמחה בונם אלטר מגור, לב שמחה, דברים שנאמרו בפרשת ויצא תשל"ט, ירושלים תשנ"ד.